

**Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка
Мезинський національний природний парк
Чернігівська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України**

**ІСТОРИКО – АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТА ПРИРОДНО – ЕКОЛОГІЧНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ МЕЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ**

Матеріали
науково-практичної конференції з міжнародною участю,
*присвяченої 50-й річниці заснування Мезинського археологічного науково-
дослідного музею та 85-літтю від дня народження відомого краєзнавця і
археолога, засновника Мезинського музею В. Є. Куриленка*

(Чернігів-Свердловка-Мезин, 17 -18 вересня 2015 р.)

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2015

по вивченню зруйнованого Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря. Було знято топографічний план території монастиря та продовжено розшуки, спрямовані на локалізацію втрачених об'єктів монастирської забудови.

Список використаних джерел

1. Археологічні пам'ятки Української РСР. – К., 1965.
2. Воеводский М. В. Отчёт о работе Деснинской экспедиции / Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1946/5.
3. Гатцук С. А. Раскопки 1907 г. Материалы архелогических исследований на территории Черниговской губернии 1907 г. // Науковий архів рукописного архіву Інституту історії матеріальної культури РАН. Ф.1. Оп. 10. Спр. 41
4. Древности железного века в междуречье Десны и Днепра. – САИ ДІ-12. – М., 1962.
5. Каравайко Д. В. Памятники юхновской культуры Новгород-Северского Полесья. – К., 2012.
6. Куриленко В. Е. Мезинський археологический музей. Отчёт о разведках за 1988 г. / Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1988/93.
7. Куриленко В. Е. Мезинский археологический музей. Отчёт за 1989 г. / Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1989/65/
8. Мельниковская О. Н. Отчёт о работах Юхновского отряда Приднепровской экспедиции за 1967 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1967/43.
9. Мельниковська О. М. Поселення поблизу с. Свердловка на Чернігівщині // Археологія. – № 28. – К., 1978..
10. Самоквасов Д. Я. Указатель сохранившихся городищ в Черниговской губернии // Древние города России. – С-Пб/, 1873, Приложение.
11. Самоквасов Д. Я. Северянская земля и северяне по городищам и могилам. - М., 1908.
12. Уварова П. С. Выборки из дела Черниговского Статистического Комитета, Исторического Общества Нестора Летописца и Архива граф. П. С. Уваровой. Городища и курганы // Труды Московского предварительного комитета по устройстве Четырнадцатого Археологического съезда. – Вып. I. – М., 1906.
13. Шекун А. В. Отчёт об археологических исследованиях на Черниговщине / Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1983/170.

ДАВНЬОРУСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ МЕЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ В.Є. КУРИЛЕНКА

Ясновська Л. В.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка
м. Чернігів*

Мезенська округа вже більше 100 років привертає увагу археологів завдяки всесвітньовідомій пізньопалеолітичній Мезинській стоянці. Відкриття та дослідження Мезинської верхньопалеолітичної стоянки створило довкола неї

своєрідне силове поле, що притягує краєзнавців, археологів, усіх зацікавлених таємницями давнини. Район Мезина лежить в межигір'ї – красивому, багатому природними ресурсами котловані в заплаві Десни. На цій території розташовуються пам'ятки археології різних епох. Серед дослідників цього куточку Чернігівщини виділяється постать Василя Єлисейовича Куриленка, уродженця с. Курилівка.

В.Є. Куриленко у 1965 р., тоді студент стаціонару художньо-графічного факультету Ленінградського інституту ім. О. Герцена, «виїхав необачно» до с. Мезин і залишився там на все життя. Цей виїзд став поворотним в його житті. Навчання в інституті він продовжив у заочному форматі, поринувши у створення археологічного музею в Мезині [7, с. 443]. З цього часу й розпочалося систематичне вивчення пам'яток археології Мезинського мікрорегіону.

В.Є. Куриленко розпочав свою археологічну освіту ще студентом у Ленінграді у В.П. Левенка, а завершив на курсах підвищення кваліфікації громадських археологічних кадрів республіки, очолюваних проф. Д.Я. Телегіним, у Києві в 70-х рр. ХХ ст. Відтоді дослідник одержував право на розвідки та розкопки за відкритими листами Інституту археології АН УРСР, згодом – ІА НАН України [9, с. 21].

Саме в цей період аматори-археологи В.Ф. Покотило, В.Є. Куриленко, І.Ф. Іванченко разом з археологами Києва, Москви, Ленінграда, Чернігова починають вивчати археологічні старожитності давньоруського часу на території Подесення, зокрема, В.Є. Куриленко – в околицях Мезина, Коропа, Радичева [11, с. 46].

Унаслідок плідної роботи археологічних експедицій на території Мезинської округи впродовж 40–90-х рр. ХХ ст. були зафіксовані, а на деяких проведені незначні розкопки та шурфування, значна кількість старожитностей ІХ–ХІІІ ст., які доповнюють інформацію про економічний розвиток цієї території та допомагають відтворити археологічну карту регіону. Здобутий матеріал, запроваджено у науковий обіг у численних статтях. Усе це дозволило виділити два етапи заселення Мезинської округи за доби Київської Русі. Перший, пов'язаний з пам'ятками роменської культури, а другий – із давньоруськими старожитностями [13, с. 33].

Починаючи з 1965 р. В.Є. Куриленко вивчав топографічні особливості Мезинської округи і визнав, що під захистом заплав з обривами була притаманна «хутірська система» [4, с. 104]. Поблизу Мезина ним виявлено 10 роменських, 30 «староруських» пунктів Х–ХІІІ ст. Вже у 1965 р. В.Є. Куриленком обстежено поселення «Вороб'їні Острови» (ХІ–ХІІІ ст.) біля с. Мезина в урочищі Вороб'їні Острови, «Забродки» (VIII–ХІІІ ст.) на околиці Мезина. На його думку, Мезин започаткувало городище в урочищі Школа. У 1985 р. у траншеї водогону ним було виявлено культурні шари ІХ ст. та Х ст. зі слідами пожежі. Крім того, як вважав дослідник, саме тоді зникли роменські

пункти, а острови заплави в X ст. заселяються поселеннями Київської Русі [4, с. 30].

Заселення округи започаткувалося біля с. Курилівки і визначено В.Є. Куриленком єдиним волинцевським пунктом VIII ст. – «Хуторищем», де ним було виявлено кругову кераміку. В IX ст. життя на цій території, при появі роменців, зникає. Заселення поновлюється знову на рубежі IX–X ст. за 1 км південніше – на порізаний ярами кручі, де починалися більш родючі землі. Саме за бродом широкої стариці Криве, що на обривах до 50 м висотою, В.Є. Куриленко відкрив поселення «Забродки» (VIII–XIII ст.), що на околиці сучасного Мезина. На його думку, виникло це поселення в післяроменський, язичницький період з появою держави Київська Русь [5, с.104–105].

На околиці с. Свердловка В.Є. Куриленком зафіксовано та обстежено городище «Свердловське-1» (XI–XII ст.) та поселення «2-й Свердловський Острів» (X–XIII ст.), яке, як вважав дослідник, було дуже зручним для ретрансляції сигналів. На Свердловському городищі знайдено, скляну намистину і кам'яну голівку жінки в спіральній плетеній в'язаній шляпі з «ковпачком» [5, с. 105].

Вивчаючи північну округу Радичева, В.Є. Куриленку вдалося простежити етапи її заселення протягом VIII–XIII ст., чітко окреслити родоплемінний центр сіверян – Радичев, який складався з дитинця, посадів та курганного могильника та у радіусі 8 км установити 28 місцезнаходжень пам'яток IX–XIII ст. [2]. Це місто, як вважав дослідник, є для Мезинської округи (особливо в IX–XI ст.), безумовно лідером – торговим, політичним, релігійним (підтвердження тому знахідки плінфи на городищі) і військовим центром – форпостом на водному шляху до столиці сіверян.

Крім того, на думку В.Є. Куриленка серед городищ Подесення кращого «кандидата» в літописні Хоробори нема. У 1234 р. Данило Галицький та Мстислав Глібович «..грабуючи землю [Чернігівську], і взяли багато городів по Десні. Тоді ж узяли вони і Хоробор, і Сосницю, і Сновськ...» [6, с. 392]. Тоді ж Галицький, скоріш за все, не обминув і Радичев, і під час монголо-татарської навали палити татарам було вже нічого, а відновити тут фортецю Хоробор вони не дозволили. І, як вважав В.Є. Куриленко, її відновили з кінці XIV ст. в іншому місці. Отже, можливо було два Хоробори – один до татарський – в Радичені чи Макошині. А другий, за твердженням науковця, там, де є кераміка XIV–XV ст. – її немає ні в Радичеві ні в Макошині, але вона є у Коропі [5, с. 106]. Цю версію В.Є. Куриленко оприлюднив на сторінках «Українського історичного журналу» [3].

У 1983 р. територію Мезинської округи обстежував розвідковий загін Новгород-Сіверської експедиції ІА АН СРСР та АН УРСР під керівництвом А.М. Обломського та Р.В. Терпиловського. До робіт цього загону долучився і В.Є. Куриленко. Археологами було виявлено культурні шари роменської культури та доби Київської Русі на поселенні «Ведмедки» біля с. Шабалинів, а в ур. Могилкуватий Бір (Лиса гора) курганну групу «Ковалівка-1» [8].

На початку 80-х рр. ХХ ст. до відділу археології Чернігівського історичного музею (далі – ЧІМ) від В.Є. Куриленка надійшло повідомлення про зруйнований гончарний горн, який був зафіксований на території посаду Хатинського городища в урочищі Городок (за О.М. Мельниковською – Радичевське–2) біля с. Радичева Коропського р-ну. У 1991 р. Радичевський загін Чернігово-Сіверської експедиції Обласного археологічного Центру Лівобережжя під керівництвом А.Л. Казакова дослідив на посаді Радичевського городища двокамерні горни, два з яких датуються Х ст., один ХІІ ст., що засвідчує існування в цьому багатому на глини регіоні виробничого центру по виготовленню кераміки [1, с. 7, 9–11; 12, с. 22–23].

Активу участь В.Є. Куриленко брав у роботах за програмою паспортизації пам'яток археології до Зводу пам'яток історії та культури по Чернігівській області. Разом із співробітниками відділу охорони та вивчення археологічних пам'яток ЧІМ В.П. Коваленком та О.В. Шекуном у 1980 р. та 1983 р. провів археологічні розвідки на території Подесення, що дозволило скласти охоронні паспорти на старожитності ІХ–ХІІІ ст. в Мезинському мікрорегіоні [13].

Список використаних джерел

1. Казаков А.Л.. Отчет об исследованиях Радичевского городища в 1991 г. / А.Л. Казаков, И.А. Потапов, Г.Л. Олейник // НА ІА НАН України. – 1991/139. – Ф. експ. 24680. – 25 с.
2. Куриленко В.Е. Северная округа Радичева в ІХ–ХІІІ вв./ В.Е.Куриленко // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі. – Чернігів, 1992. – С. 38–39.
3. Куриленко В.Є. До локалізації літописного м. Хоробора / В.Є. Куриленко // Український історичний журнал. – 1993. – № 1 – С. 34–36.
4. Куриленко В. Мезин на Десні. Динаміка зміни археологічних культур / В. Куриленко, В. Отрощенко // Сіверянський літопис. – Чернігів, 1996. – № 2–3. – С. 27–32.
5. Куриленко В.Є. Сіверяни. Округа міст Радичева і Новгорода-Сіверського / В.Є. Куриленко // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 104–106.
6. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
7. Мезинський музей// Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 443.
8. Обломский А.М., Терпиловський Р.В. Обследование по Десне и Сейму // Археологические открытия 1983 года. – М., 1985. – С. 328.
9. Отрощенко В. Дослідження пам'яток доби бронзи в Мезинському мікрорайоні / В. Отрощенко // Сіверянський літопис. – 2008. – № 6. – С. 20–23.
10. Шекун А.В. Археологические исследования на Черниговщине в 1983 г. / А.В. Шекун // НА ІА НАН України. – 1983/170. – Ф. експ. 21839.
11. Ясновська Л.В. Археологічні дослідження давньоруських старожитностей Чернігівщини у 40 – 60-х рр. ХХ ст. / Л.В. Ясновська // Сіверянський літопис. – 1998. – № 6. – С. 37–48.
12. Ясновська Л.В. До історії дослідження керамічного виробництва Чернігівщини в давньоруську епоху / Л.В. Ясновська // Сіверянський літопис. – 2007. – № 2. – С. 22–23.
13. Ясновська Л.В. Старожитності ІХ – ХІІІ ст. Мезенської округи / Л.В. Ясновська // Сіверянський літопис. – 2008. – № 6. – С. 30–34.